

**A Critical Review of the Book *Iranian Civil Law:*
Unilateral Act, General Theory – Specific Act
Based on the Content Analysis Method**

Mohammad Yazdani*

Mohammad Salehi Mazandarani**

Abstract

In contrast to contracts and agreements, unilateral acts have not received much attention from scholars. Dr. Katouzian is among those who have examined and explored the issues related to events in his book "Unilateral Act", which is divided into two sections: general theory and specific act. The unique nature of this work emphasizes the importance of precision. This study focuses on the general theory section of Dr. Katouzian's book and attempts to describe and statistically analyze it using the content analysis method and SPSS software. The book references Imami jurisprudence and French law the most. In this section, 151 issues were examined, with 35.7% of them aligning with the provisions of contracts and agreements. Additionally, over 41% of the problems were found to be based on propositions, with the "definition of Unilateral Act" and "possibility of comparing unilateral act with a contract" accounting for over 20% of the issues. Instead of relying on the Quran and the Sunnah, analogies and induction were used as sources, and the author's primary research and thinking method for these issues was "intellectual necessity."

Keywords: Civil Law, Content Analysis Method, General Theory, Iranian Law, Logical Analogy, Unilateral Act.

* Ph.D. Candidate of Private Law, Qom University, Qom, Iran (Corresponding Author),
m.yazdani628@gmail.com

** Professor of Private Law, Qom University, Qom, Iran, m.salehimazandarani@qom.ac.ir

Date received: 29/07/2024, Date of acceptance: 03/11/2024

Extended Abstract

Unlike contracts, *iqa* (a unilateral legal act), as an independent legal act, is a significant area that has received less attention compared to contracts and requires a more thorough investigation. Professor Katozian's book, "*Civil Law: Iqa, General Theory – Specific Iqa*", is a significant contribution to clarifying this concept and explaining its various aspects, establishing him as a pioneer in this field. Despite the wide-ranging influence of this renowned scholar, in-depth analyses of his work remain scarce, and only a handful of his scholarly works have been further researched. This article aims to analyze the "General Theory" section of this book to identify the theoretical foundations and the extent to which the author was influenced by Fiqh (Islamic jurisprudence) and legal sources. Given the inaccessibility of the author and the lack of comprehensive explanations of this work by his students and followers, the use of content analysis and SPSS software appears to be the best approach to achieve the research objectives. Content analysis, as a research technique, allows for a more precise analysis of the concepts, assumptions, and propositions presented in the text. It enables the researcher to identify key findings and patterns in the data. Based on this method, a table of references used in the book was initially prepared, followed by another table of issues examined by the author. The book's references were then categorized into nine different areas of expertise. The table of issues was coded and classified based on comparisons of their rulings with similar contract-related issues, the similarity or dissimilarity of the author's conclusions with Iranian statutory laws, and the type of reasoning and method of deduction used by the author to prove propositions. Coding the issues also significantly aided in discovering the network relationships between propositions based on the author's fundamental and derivative propositions. This methodology not only provides quantitative results regarding the differences and similarities between *iqa* and contracts but also contributes to qualitative analysis, allowing for a deeper understanding of the concepts and principles governing *iqa*. Using this approach, the research is able to identify and critique the strengths and weaknesses of the theories presented on *iqa*. In his book, Professor Katozian analyzes 151 issues related to *iqa*. Of these, 35.7% have rulings similar to their counterparts in contracts, highlighting the similarities between these two legal institutions. Furthermore, in over 41% of the issues, the author attempts to substantiate his intended ruling based on another proposition, which we can refer to as derivative and fundamental propositions. The author's preferred rulings on the "definition of *iqa*" and "the possibility of analogizing *iqa* with contracts", influencing over 20% of the issues, constitute the most impactful basis of his

argument in this book. This research also examines the sources cited by Professor Katozian. The findings indicate that Shi'a Fiqh and French law are the primary sources referenced. However, the author relies more on deductive and inductive methods in his analysis, using rational inferences instead of relying on divinely revealed sources such as the Quran and Sunnah. This raises questions about the accuracy and comprehensiveness of the Fiqh-based analyses. Therefore, it can be argued that the author's research method is primarily based on "rational implication." This article also critiques certain weaknesses in the work. Although Professor Katozian outlines 13 general principles for *iqā*, some principles remain absent. Furthermore, the presence of unproven propositions and unsubstantiated claims in some instances suggests a need for further research in this area. Concluding arguments with legal opinions creates another tension, highlighting the need for greater precision in Fiqh and legal analyses. The author's main theory for deducing the legal rules of *iqā* can be considered the possibility of analogizing *iqā* with contracts. This proposition directly influences 16 other propositions and, as one of the author's central tenets in understanding *iqā*, holds significant importance. Professor Katozian provides justifications for this theory by referencing the unity of rationale between contracts and *iqā* and, in some cases, by citing explicitly stated reasons.

Bibliography

- Kort, Fred (1960), "The Quantitative Content Analysis of Judicial Opinions", *Political Research, Organization and Design*, vol. 3, no.7, 11-14. <<https://doi.org/10.1177/000276426000300703>>
- Murray, E. J. (1956), "A content-analysis method for studying psychotherapy", *Psychological Monographs: General and Applied*, vol. 70, no. 13, 1-31. <<https://doi.org/10.1037/h0093722>>.
- White, Marilyn Domas and Emily E. Marsh (2006), "Content Analysis: A Flexible Methodology", *Johns Hopkins University Press*, vol. 55, no. 1, 22-45. <<https://doi.org/10.1353/lib.2006.0053>>.

(In Persian)

- Abedi Firouzjani, Ebrahim (2018), *Dr. Katozian's Legal Methodology: Transcending Dualisms*, Tehran: Huquq Yar.
- Al-Sharif, Mohammad Mahdi (2013), *The Logic of Law: A Study Governing Legal Interpretation and Reasoning*, Tehran: Sherkat Sahami Enteshar.
- Bassiri, Hamidreza and Zeynab Sarkhush Soltani (2023), "Content Analysis and Audience Studies of Verses Concluding with Legal Clauses", *Quarterly Journal of Quranic Studies and Islamic Culture*, vol. 7, no. 1, Tehran: Iranian Association for Quranic Studies and Islamic Culture.
- Delavar, Ali (2017), *Theoretical and Practical Foundations of Research in Human and Social Sciences*, Tehran: Roshd.

- Dorri Rahman Nia, Seyyed Hossein, and Farhad Nazari Zadeh (2018), "Reviewing the Evolution and Development of the Innovation Management Quarterly Based on the Content Analysis Approach", in: *Twelfth National and Eighth International Conference on Technology and Innovation Management*, Tehran: Iranian Technology Management Association.
- Habibi, Fatemeh and Fatiyeh Fatahizadeh (2017), "Interpretive Views of Ayatollah Javadi Amoli on the Topic of Modesty with a Content Analysis Approach", *Quarterly Journal of Islamic Social Research*, vol. 23, no. 114, Mashhad: Islamic Sciences University of Razavi.
- Jafari Herandi, Reza, Ahmadreza Nasr, and Seyyed Ebrahim Mirshah Jafari (2008), "Content Analysis: A Widely Used Method in Social, Behavioral, and Human Sciences Studies, with Emphasis on Content Analysis of Textbooks", *Quarterly Journal of Human Sciences Methodology*, vol. 14, no. 55, Qom: Research Institute of the Seminary and University.
- Jani Pour, Mohammad (2016), "Semantics with a Content Analysis Approach; A Model for Understanding Quranic Concepts", in: *First National Conference on Lexicography in Islamic Sciences*, Yasuj: Yasuj University.
- Jani Pour, Mohammad (2017), "Qualitative Functions of Using Content Analysis in Understanding Hadith", *Bi-monthly Journal of Quranic and Hadith Sciences*, vol. 49, no. 1, Mashhad: University of Ferdowsi.
- Jani Pour, Mohammad and Reza Shokrany (2013), "Outcomes of Using the Quantitative Content Analysis Method in Understanding Hadith", *Journal of Quranic and Hadith Research*, vol. 46, no. 2, Tehran: University of Tehran.
- Javid, Mohammad Javad (2010), "A Critical Analysis of the Book Philosophy of Law: Critical Philosophy in Critique of Iranian Legal Philosophy", *Critical Review of Texts and Programs in Human Sciences*, vol. 21, no. 10, 107-138, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Katozian, Nasser (2016), *Civil Law Series: Specific Contracts; Gifts; Gift, Waqf, Will*, vol. 3. Tehran: Ganj Danesh.
- Katozian, Nasser (2018), *Civil Law: Unilateral Act, General Theory - Specific Act*, Tehran: Mizan.
- Katozian, Nasser (2022), *Philosophy of Law*, Tehran: Ganj Danesh.
- Naini, Ahmadreza (2010), "A Reflection on the Civil Code in the Current Legal Order", *Critical Review of Texts and Programs in Human Sciences*, no. 21, 139-168, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Ranjbarian, Bahram et al. (2011), "Analysis of the Components of Wisdom in Nahj al-Balagha Using Content Analysis", *Quarterly Journal of Public Administration Perspective*, vol. 2, no. 1, Tehran: Shahid Beheshti University.
- Razavi, Seyyed Mohammad, Seyyed Ali Razavi, and Rasoul Rafiei (2019), "Anxiety in Principles, Discrepancy in Inference (A Glance at Dr. Katozian's Views in Volume Two of the Book Lessons from Specific Contracts)", *Critical Review of Texts and Programs in Human Sciences*, vol. 76, no. 19, 217-232, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Razayat, Gholamhossein (2015), "Content and Citation Analysis of Articles Published in the Journal of Research in Islamic Education Issues", *Journal of Research in Islamic Education Issues*, vol. 23, no. 26, Tehran: Imam Hussein Comprehensive University.

179 Abstract

Razi Bahabadi, Bibi Sedat, and Maryam Ahandian (2018), "Discovering the Thematic Axis of Surah Al-Hajj Using Content Analysis", *Bi-monthly Journal of Quranic and Hadith Studies*, vol. 12, no. 1, Tehran: Imam Sadegh University.

(In Arabic)

Allamah Hilli, Hasan bin Yusuf (approx. 1980-1981), *Ajwibat al-Masail al-Mihna'iyah (Answers to Occupational Questions)*, Qom: Matba'at al-Khayam.

Ansari, Murtadha bin Muhammad Amin (approx. 1990-1991), *Al-Makasib (Acquisitions)*, Qom: Dar al-Dhakhā'ir.

Bahr al-'Ulum, Muhammad bin Muhammad Taqi (approx. 1942-1943), *Balaghat al-Faqih (The Eloquence of the Jurist)*, Tehran: Maktabat al-Sadiq (a.s.).

Bahrani, Sulaiman bin Abdullah (approx. 2009-2010), *Al-'Ashrah al-Kamilah fi al-Ijtihad wa al-Taqlid (The Complete Ten on Ijtihad and Taqlid)*, Beirut: Mu'assasat Tayyiba li-Ihya' al-Turath.

Bahrani, Yusuf bin Ahmad (approx. 1943-1944), *Al-Hada'iq al-Nadhira fi Ahkam al-'Utra al-Tahira (The Blooming Gardens on the Rulings of the Pure Household)*, Qom: Jama'at al-Mudarrisin fi al-Hawza al-'Ilmiyyah bi-Qum. Mu'assasat al-Nashr al-Islami.

Encyclopedia of Islamic Jurisprudence According to the School of Ahl al-Bayt (a.s.) (approx. 2002-2003), Qom: Mu'assasat Da'irat al-Ma'arif Fiqh Islami 'ala Madhhab Ahl al-Bayt ('a.s.).

Hilli, Husayn (approx. 2010-2011), *Usul al-Fiqh (Principles of Jurisprudence)*, Qom: Maktabat al-Fiqh wa al-'Usul al-Mukhtassa.

Hurr 'Amili, Muhammad bin Hasan (approx. 1982-1983), *Al-Fawa'id al-Tusyiah (Tusy's Benefits)*, Qom: Al-Matba'ah al-'Ilmiyyah.

Husayni 'Amili, Muhammad Jawad bin Muhammad (n.d.), *Miftah al-Karamah fi Sharh Qawa'id al-'Allamah (The Key to Dignity in the Explanation of the Rules of the Master)*, Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.

Iraqi, Zia'al-Din (approx. 1968-1969), *Al-Ijtihad wa al-Taqlid (Ijtihad and Taqlid)*, Qom: Nawid Islam.

Muhaqqiq Karaki, Ali bin Husayn (approx. 1988-1989), *Rasa'il al-Muhaqqiq al-Karaki (Epistles of al-Muhaqqiq al-Karaki)*, Qom: Maktabat Ayat Allah al-'Uzma al-Mar'ashi al-Najfi (r.a.).

Mujlisi, Muhammad Taqi bin Maqsud 'Ali (approx. 1993-1994), *Lawami' Sahib-Qarani Famous as Sharh al-Faqih (The Brilliant Lights of Sahib-Qarani)*, Qom: Ismailian.

Muzaffar, Muhammad Reza (approx. 2004-2005), *Usul al-Fiqh (Principles of Jurisprudence)*, Qom: al-Nashr al-Islami institute.

Najm-abadi, Abu al-Fadl (approx. 1960-1961), *Al-'Usul (The Principles)*, Qom: Mu'assasat Ayat Allah al-'Uzma al-Burujardi.

Naraqi, Mahdi bin Abi Dhir (approx. 1964-1965), *Tajrid al-'Usul (Abstraction of the Principles)*, Qom: Sayyid Murtadha.

Qazwini, Ali bin Muhammad (n.d.), *Siyagh al-'Uqud wa al-Iqa'at (Forms of Contracts and Iqa'ats)*, Qom: Shukuri.

Subhani Tabrezi, Ja'far (approx. 1963-1964), *Usul al-Fiqh al-Muqaran fi Ma La Nass Fihi* (*Comparative Principles of Jurisprudence in Matters Where There is No Explicit Text*), Qom: Mu'assasat Imam Sadiq (a.s.).

تحلیل کتاب حقوق مدنی: ایقاع، نظریه عمومی - ایقاع معین بر پایه روش تحلیل محتوا

محمد یزدانی*

محمد صالحی مازندرانی**

چکیده

برخلاف عقود و قراردادها، ایقاعات مهر چندانی از متفکران ندیده‌اند. دکتر کاتوزیان از کسانی است که با تألیف کتاب *ایقاع* در دو بخش نظریه عمومی و ایقاع معین به تحلیل و بررسی مسائل آن پرداخته است. منحصربه‌فرد بودن این اثر اهمیت دقت نظر در آن را دوچندان می‌سازد. تحقیق حاضر به بررسی بخش نظریه عمومی کتاب *ایقاع* تألیف این استاد ارجمند پرداخته است و با استفاده از روش تحلیل محتوا و نرم‌افزار SPSS در توصیف آماری و تحلیل آن کوشش شده است. فقه امامیه و حقوق فرانسه بیش‌ترین ارجاعات در این کتاب را به‌خود اختصاص داده‌اند. او در این بخش از کتاب به بررسی ۱۵۱ مسئله پرداخته و در ۳۵.۷ درصد به نتایجی مشابه با احکام عقود و قراردادها دست یافته است. هم‌چنین، بیش از ۴۱ درصد از مسائل را پیرو گزاره‌ای مبنا دانسته است و در این میان، «تعریف ایقاع» و «امکان قیاس ایقاع با عقد» مبنای بیش از ۲۰ درصد مسائل قرار گرفته‌اند. در میان منابع مورداستفاده نیز به‌جای قرآن و سنت بیش‌تر از قیاس و استقرا استفاده شده است و به همین دلیل بیش‌ترین روش تحقیق و تفکر مورداستفاده مؤلف در این مسائل «استلزام عقلی» بوده است.

کلیدواژه‌ها: ایقاع، حقوق مدنی، روش تحلیل محتوا، قوانین ایران، قیاس منطقی، نظریه عمومی.

* دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه قم، قم، ایران (نویسنده مسئول)، m.yazdani628@gmail.com

** استاد گروه حقوق خصوصی، عضو هیئت علمی دانشگاه قم، قم، ایران، m.salehimazandarani@qom.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۳

۱. مقدمه

دکتر ناصر کاتوزیان از استادان مطرح و برجسته حقوقی کشور است که کلاس‌های درس و آثار تألیفی وی از اهمیت به‌سزایی در دکتربین حقوقی ایران برخوردار است، اما باوجود پُرتألیف‌بودن وی و استفاده و ارجاعات پراکنده به آثار او کم‌تر به بررسی و درنگ متمرکز بر آثار وی پرداخته شده است.

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی در ۳۱ اردیبهشت ۱۳۸۴ بزرگداشتی برای وی برگزار کرد و کتابی را با نام *زندگی‌نامه و خدمات علمی و فرهنگی دکتر ناصر کاتوزیان* در سال ۱۳۸۵ به چاپ رساند. این کتاب حاوی گفت‌وگویی با خود استاد با نام «گامی به سوی عدالت» و نیز مقالاتی درباره اوست، لکن سمت‌وسوی این اثر درحد آشنایی با سیر زندگی و فکری ایشان و خدماتی است که به جامعه علمی تقدیم کرده‌اند و از بررسی‌های تحلیلی درباره نظریات وی تهی است. برای نخستین بار در زمستان ۱۳۸۹ مقاله‌ای با عنوان «تأملی بر کتاب *قانون مدنی* در *نظم حقوقی کنونی*» به چاپ رسید که به نقد یکی از آثار دکتر کاتوزیان پرداخته بود (نایینی ۱۳۸۹). بعد از او محمدجواد جاوید به «تحلیلی انتقادی از کتاب *فلسفه حقوق فلسفه انتقادی* در *نقد فلسفه حقوق ایرانی*» پرداخت (جاوید ۱۳۸۹) و در اسفند ۱۳۹۸ مقاله مستقل دیگری ناظر به آثار دکتر کاتوزیان به‌رشته تحریر درآمد و «اضطراب در مبانی، اختلاف در استنباط (درنگی بر نظرات دکتر کاتوزیان در جلد دوم کتاب *درس‌هایی از عقود معین*)» نام گرفت. (رضوی و دیگران ۱۳۹۸). عابدی فیروزجانی نیز در ۱۳۹۷ *روش‌شناسی حقوقی دکتر کاتوزیان: عبور از دوگانه‌نگاری‌ها* را به‌رشته تحریر درآورد (عابدی فیروزجانی ۱۳۹۷). این‌ها تنها آثاری هستند که مستقلاً به موضوع نقد و بررسی آثار دکتر کاتوزیان پرداخته‌اند؛ هرچند اندیشه‌های استاد در دیگر تألیفات مانند *منطق حقوق* (الشریف ۱۳۹۲: ۵۰۸) نیز منعکس شده است.

کتاب *حقوقی مدنی؛ ایقاع* نگاشته استاد کاتوزیان را نخستین بار نشر یلدا در سال ۱۳۷۰ به چاپ رساند و پس‌ازآن چاپ‌های متعدد دیگری از این کتاب روانه بازار شد. بررسی‌ها و ارجاعات این مقاله براساس چاپ هفتم این کتاب است که در سال ۱۳۹۷ نشر میزان آن را منتشر کرده است. این اثر دارای دو بخش نظریه عمومی و ایقاع معین است که تنها بخش اول از این کتاب موردبررسی این پژوهش قرار گرفته است.

تا قبل از این اثر، نه در میان آثار فقهی و نه در میان آثار حقوقی هیچ اثر مستقلی را نمی‌توان یافت که به تحقیق و نظریه‌پردازی مفصل درباره مسائل عمومی ایقاع پرداخته باشد،

تحلیل کتاب حقوق مدنی: ایقاع، ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۸۳

هرچند در لابه‌لای آثار اندیشمندان این حوزه می‌توان مباحث مربوط به آن را پیدا کرد (انصاری ۱۴۱۱: ج ۲، ۳۶۶؛ بحرالعلوم ۱۳۶۲: ج ۲، ۱۶۷). محقق کرکی (د ۹۴۰ ق) رساله‌ای در بررسی «صیغ عقود و ایقاعات» نگاشته است، اما تنها با ۷۲ کلمه به تعریف و مصداق‌شماری ایقاع پرداخته است (محقق کرکی ۱۴۰۹: بخش ۴). ملا علی قزوینی (د ۱۳۱۰ ق) نیز کتابی با همین نام دارد، ولی در توضیحات کلی درباره‌ی ایقاع به چهل کلمه بسنده کرده است (قزوینی بی‌تا: ۲۸۳).

اما بعد از نشر این کتاب بحث‌های عمومی درباره‌ی ایقاع را در کتب فقهی و حقوقی با تفصیل بیش‌تری می‌توان یافت (موسوعة الفقه الاسلامی ۱۴۲۳: ج ۱۹، ۳۰۳).

۱.۱ روش‌شناسی تحقیق

تحلیل محتوا مطالعه‌ای است که به ارتباطات بین پدیده‌ها می‌پردازد و به‌عنوان یک روش منظم و عینی برای شناسایی ویژگی‌های پیام‌ها به‌کار می‌رود. در این روش، پیام‌ها یا اطلاعات به‌صورت منظم کدگذاری و به‌نحوی طبقه‌بندی می‌شوند که پژوهش‌گر بتواند آن‌ها را به‌صورت کمی تجزیه و تحلیل کند (دل‌اور ۱۳۹۶: ۲۷۵). در این روش، ابتدا هدف اصلی تحقیق تعریف شده است و براساس آن نمونه انتخاب می‌شود. سپس، با یک طرح کدگذاری، به طبقه‌بندی داده‌های آن متن پرداخته می‌شود. در مرحله‌ی بعد، از روش‌های آماری و کمی برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است و درنهایت نتایج تحقیق تفسیر می‌شود.

تحلیل محتوا با دو رویکرد کیفی و کمی برای تحلیل و تفسیر داده‌ها استفاده می‌شود. این داده‌ها می‌تواند داده‌هایی متن‌محور، مانند متون کتابی، مقالات، اخبار، متون اینترنتی، و سایر منابع باشد. این روش تحقیق، براساس بررسی و تحلیل محتوای متون، با هدف کشف الگوها، روابط، و مفاهیم پنهان در متون است و ابزاری بسیار مناسب برای تحلیل کتاب و آرای نویسنده‌ی آن است. با استفاده از این روش می‌توان مضامین، مفاهیم کلیدی، الگوهای زبانی، و حتی لحن نویسنده را شناسایی و تحلیل کرد.

این روش یکی از پرکاربردترین روش‌های تحقیق در مطالعات علوم اجتماعی، رفتاری، و انسانی است (جعفری هرنندی و دیگران ۱۳۸۷: ۳۳). هرچند درابتدا از این روش در علوم رفتاری و برای تفسیر پدیده‌های روانی استفاده می‌شد (Murray 1956)، منعطف‌بودن این روش (White and Marsh 2006) سبب شد تا محققان بسیاری در کشور ما از این روش برای تحلیل

محتوای کتاب‌های درسی، مقالات (رضایت ۱۳۹۴)، فصل‌نامه‌ها (درری رحمن‌نیا و نظری‌زاده ۱۳۹۷)، آرای متفکران (حبیبی و فتاحی‌زاده ۱۳۹۶)، متون روایی (جانی‌پور ۱۳۹۶؛ جانی‌پور و شکرانی ۱۳۹۲؛ رنجبریان و دیگران ۱۳۹۰)، و حتی معناشناسی قرآن کریم (بصیری و سرخوش سلطانی ۱۴۰۲؛ جانی‌پور ۱۳۹۵؛ رضی بهابادی و احدیان ۱۳۹۷) استفاده کرده‌اند. شاید برای اولین بار در سال ۱۹۶۰ فرد کورت از رویکرد تحلیل محتوای کمی برای تحلیل آرای قضایی استفاده کرد (Kort 1960) و بدین ترتیب پای این رویکرد به علم حقوق نیز باز شد، اما در کشور ما با وجود ضرورت استفاده از این روش، بررسی متون حقوقی و آرا و نظرهای حقوق‌دانان تاکنون از این نصیب بی‌بهره مانده است. این روش یک چهارچوب ساختاریافته را برای تجزیه و تحلیل متون حقوقی فراهم می‌کند و محققان را قادر می‌سازد تا اصول پیچیده حقوقی ارائه‌شده در متون را کشف کنند. همچنین، امکان استخراج مضامین و مفاهیم تکراری را فراهم می‌کند که در مطالعات حقوقی بسیار مهم‌اند و مهم‌تراز همه، زمینه‌ای مناسب را برای تبیین تفاسیر حقوقی ارائه‌شده فراهم می‌آورد و درک چگونگی تأثیرپذیری مفسر و نویسنده را از عوامل و مبانی گوناگون ممکن می‌سازد.

در این تحقیق، با هدف دستیابی به نظام فکری مؤلف در این اثر، ابتدا از ارجاعات کتاب و مسائل مطرح‌شده در کتاب جداولی تهیه شد و بعد از طبقه‌بندی و کدگذاری داده‌ها به تحلیل ارتباط گزاره‌ها با یک‌دیگر پرداخته شده است.

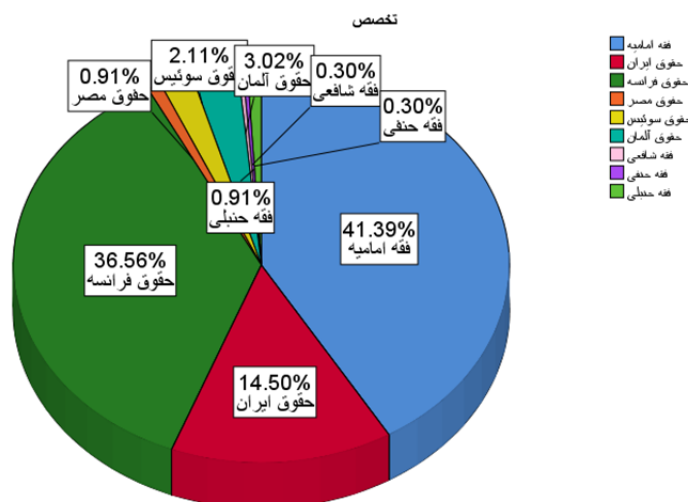
۲. فراوانی‌ها

در ابتدا به توصیف آماری کتاب خواهیم پرداخت و ارجاعات، مسائل، استدلال‌ها، مبانی، و منابع مورد استفاده مؤلف را با استفاده از نرم‌افزار SPSS به تصویر خواهیم کشید. روش استنتاج مؤلف را نیز در پایان همین بخش توصیف خواهیم کرد.

۱.۲ فراوانی ارجاعات

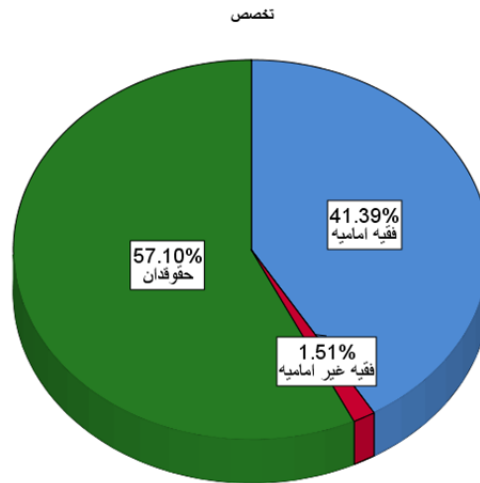
دکتر کاتوزیان در این کتاب به آثار ۷۳ نویسنده و متفکر فقه و حقوق ارجاع داده است. نگاهی به ۳۳۱ ارجاع موجود در این کتاب نشان می‌دهد که ۱۵۷ عدد از تعداد ارجاعات این کتاب (حدود ۳۲ درصد از کل ارجاعات کتاب) به کتاب‌های دیگر خود مؤلف بوده است و پس از آن آثار دکتر جعفری لنگرودی با حدود ۵ درصد رتبه دوم ارجاعات را به خود اختصاص داده

است. هم‌چنین، در بین ده ارجاع اول، تعداد حقوق‌دانان فرانسوی با تعداد فقهای امامیه برابری می‌کنند. ریپر با حدود ۴ درصد رتبه سوم تعداد ارجاعات این کتاب را به‌خود اختصاص داده است و بعدازآن صاحب جواهر با ۳ درصد در رتبه چهارم قرار دارد. با حذف ارجاعات نویسنده به کتاب‌های دیگر خود ایشان از جامعه آماری تحقیق خواهیم دید که حدود ۴۱ درصد از ارجاعات مربوط به فقه امامیه بوده است. حقوق فرانسه نیز در این کتاب پایه‌پای فقه امامیه قدم برداشته و حدود ۳۶ درصد از ارجاعات را به‌خود اختصاص داده است، درحالی‌که حقوق‌دانان ایرانی سهمی حدود ۱۴ درصد در این کتاب دارند. کم‌ترین مقدار ارجاعات نیز به فقه شافعی، فقه حنفی، فقه حنبلی، و حقوق مصر بوده است.

نمودار ۱. ارجاعات

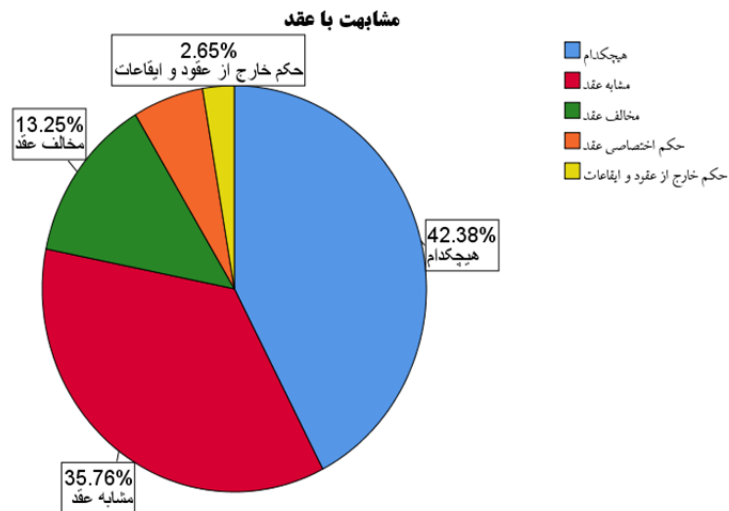
بر این اساس، می‌توان این کتاب را نوعی بررسی تطبیقی بین فقه امامیه و حقوق فرانسه دانست. درعین‌حال، بررسی آماری نشان می‌دهد که ارجاعات به حقوق‌دانان نسبت به فقهای کفّه سنگین‌تری دارد. هم‌چنین، از بین تمام حقوق‌دانان و فقهای، آثار دکتر جعفری لنگرودی از اهمیت بیش‌تری برای نویسنده برخوردار بوده و با ۲۸ ارجاع، به تطبیق نظرهای خود با آثار ایشان پرداخته است.

نمودار ۲. تخصص‌های موردارجاع

۲.۲ فراوانی مسائل و استدلال‌ها

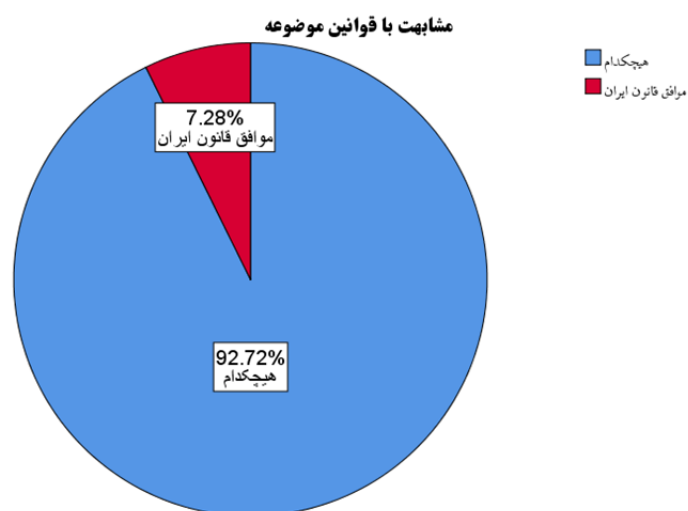
در این بخش از کتاب درمجموع به ۱۵۱ سؤال پرداخته شده است و نویسنده در بیش‌تر موارد به آرای مشابه با احکام عقود و قراردادها گرایش پیدا کرده است.

نمودار ۳. مشابهت نتایج با عقود

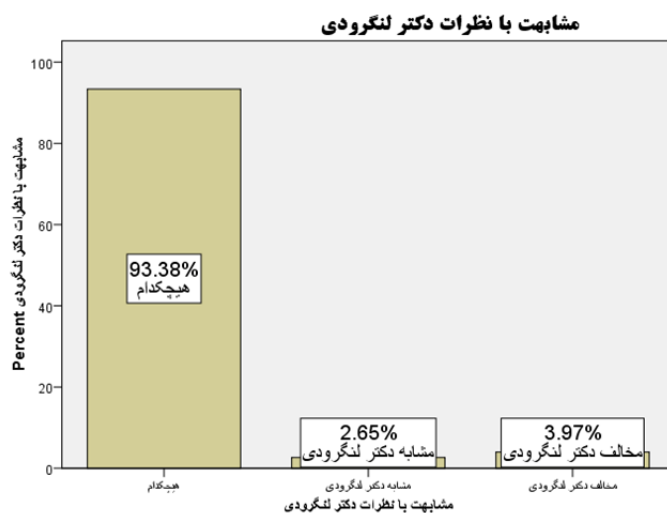
تحلیل کتاب حقوق مدنی: ایقاع، ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۸۷

ایشان در هیچ موردی با قوانین موضوعه مرتبط با ایقاع مخالفت نکرده‌اند و در حدود ۷ درصد مسائل به موافقت با این قوانین تصریح کرده‌اند.

نمودار ۴. مشابهت نتایج با قوانین موضوعه

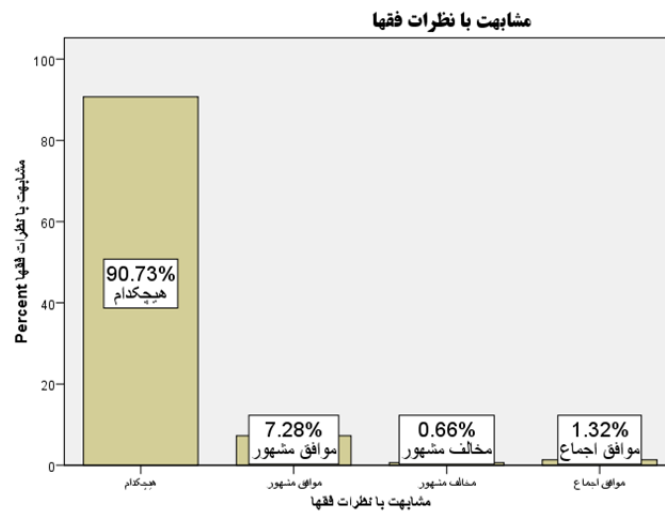
هم‌چنین، مخالفت‌های نویسنده با دکتر لنگرودی بیش از موافقت‌های او بوده است.

نمودار ۵. مشابهت آرای مؤلف با نظرهای دکتر لنگرودی

۱۸۸ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۴، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳

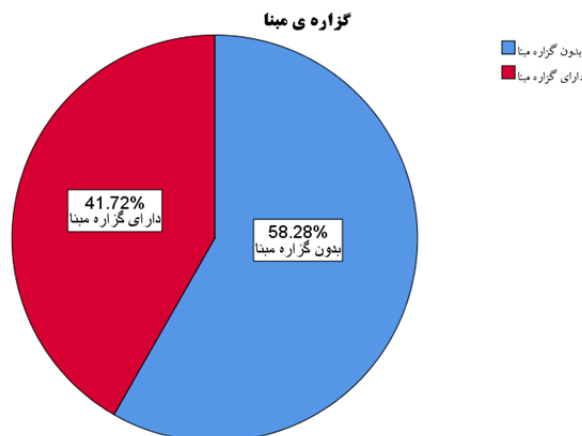
هم‌چنین، نویسنده بیش‌تر خود را موافق مشهور و اجماع معرفی کرده است تا این‌که مخالف بوده باشد.

نمودار ۶. مشابهت آرای مؤلف با نظرهای فقها

۳.۲ مبانی

نمودار زیر نشان می‌دهد که ۴۱.۷ درصد مسائل مطرح‌شده در این بخش از کتاب مبتنی بر گزاره‌های پیش‌گفته مؤلف بوده است.

نمودار ۷. استفاده از گزاره مبنا

تحلیل کتاب حقوق مدنی: ایقاع، ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۸۹

بر این اساس، می‌توان دریافت که بخش قابل توجهی از مسائل به صورت درختواره‌ای از مبانی قبلاً مطرح شده است. ۶۳ مسئله در این بخش از کتاب با استفاده از هجده گزاره اثبات شده‌اند.

جدول زیر گزاره‌هایی را نشان می‌دهد که مؤلف از آن‌ها به عنوان مبای اثبات در بیش از یک مسئله استفاده کرده است. در این میان، «تعریف ایقاع» با تأثیرگذاری در هجده مسئله و «امکان قیاس ایقاع با عقد» با تأثیرگذاری در شانزده مسئله هرکدام در بیش از ۱۰ درصد مسائل کتاب تأثیرگذار بوده‌اند و از این حیث می‌توان آن‌ها را مهم‌ترین مبای این کتاب دانست.

جدول ۱. مبانی

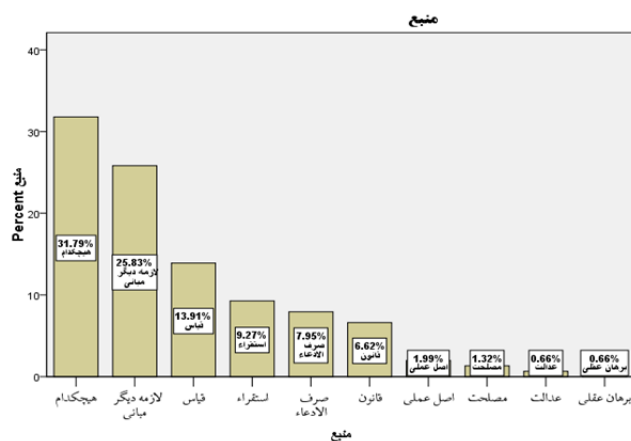
Valid Percent	Percent	Frequency	مبنا	ر
۱۱.۹	۱۱.۹	۱۸	تعریف ایقاع	
۱۰.۶	۱۰.۶	۱۶	امکان قیاس ایقاع با عقد	
۲.۶	۲.۶	۴	حق قانون‌گذار برای پیش‌بینی لوازم قانونی و عرفی خاص برای هر عمل حقوقی	
۲.۶	۲.۶	۴	ممنوعیت تملیک قهری	
۲.۰	۲.۰	۳	اصل عدم ولایت	
۲.۰	۲.۰	۳	حکومت اراده	
۱.۳	۱.۳	۲	تفاوت میان اخبار و انشا	
۱.۳	۱.۳	۲	عدم اختیار از بین بردن آثار گفتار و کردار خویش که مرتبط با حقوق دیگران است.	
۱.۳	۱.۳	۲	انحصار امکان طلب‌کارشدن از دیگری به وسیله ایقاع و بدون توسل به تراضی در وجود ولایت یا نیابت	

البته جدول فوق تنها نمایان‌گر تأثیرگذاری مستقیم گزاره‌های مبنا در گزاره‌های پیرو در این کتاب است و اگر تأثیرگذاری غیرمستقیم نیز لحاظ شود، آمار گزاره‌ها کمی تغییر خواهد کرد.

۴.۲ منابع

فراوانی منابع مورد استفاده مؤلف برای استدلال‌هایش را به صورت نمودار زیر می‌توان به تصویر کشید.

۱۹۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۴، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳

نمودار ۸ منابع

بر این اساس، «گزاره‌های مبنا» بیش از همه به‌عنوان منبعی برای اثبات مورد استفاده بوده‌اند و بعد از آن‌ها «قیاس»، با سهمی ۱۴ درصد از منابع، بیش‌ترین منبع مورد استفاده مؤلف بوده است. استقراء نیز رتبه سوم از منابع را به‌خود اختصاص داده است. نکته قابل توجه این است که در ۱۲ مسئله مؤلف به‌صورت کاملاً آشکار به صرف ادعا بسنده کرده است و هیچ استدلالی برای اثبات گزاره‌های مورد قبول خویش نیاورده است. این درحالی است که در ۴۸ مسئله دیگر نیز قضاوتی نسبت به صرف الادعاء بودن آن‌ها نداشته باشیم و گر نه رتبه اول در این بررسی را همین گزینه کسب می‌کرد.

جدول ۲. منابع مورد استفاده

Valid Percent	Percent	Frequency	
۳۱.۸	۳۱.۸	۴۸	هیچ‌کدام
۲۵.۸	۲۵.۸	۳۹	لازمه دیگر مبنای
۱۳.۹	۱۳.۹	۲۱	قیاس
۹.۳	۹.۳	۱۴	استقراء
۷.۹	۷.۹	۱۲	صرف الادعاء
۶.۶	۶.۶	۱۰	قانون
۲.۰	۲.۰	۳	اصل عملی
۱.۳	۱.۳	۲	مصلحت
۰.۷	۰.۷	۱	برهان عقلی
۰.۷	۰.۷	۱	عدالت

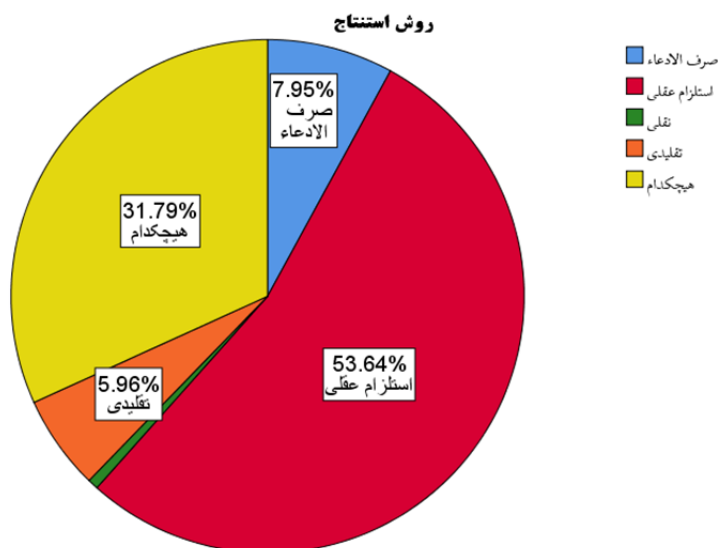
۵.۲ روش استنتاج

اگر روش‌های مورد استفاده مؤلف برای استنباط از منابع را مطابق جدول ۳ در نظر بگیریم:

جدول ۳. روش‌ها و منابع

روش استنتاج	منبع
صرف الادعا	صرف الادعا
استلزام عقلی	قیاس، استحسان، حکم اخلاقی، مبادی غیر فقهی، لازمه دیگر گزاره‌ها و مبانی
ادبی	قول لغوی
نقلی	شهرت، ارجاع به دیگران
تجربی	تاریخ، عرف، استقرا
تقلیدی	قانون
اجتهادی	قرآن، سنت، حجت عقلی، اجماع، قاعده فقهی، اصول عملیه.

فراوانی استفاده مؤلف از این روش‌ها را می‌توان این‌گونه به تصویر کشید:

نمودار ۹. روش استنتاج

بر این اساس، در بیش از ۵۰ درصد از مسائل، مؤلف از روش استلزام عقلی برای رسیدن به مقصود موردنظر خویش استفاده کرده است. البته این فراوانی صرف‌نظر از ارتباط‌های اثباتی‌ای است که مؤلف بین گزاره‌ها برقرار کرده است و گرنه با در نظر گرفتن آن‌ها سهم استقرا و قیاس و صرف‌الادعا افزایش نیز خواهد یافت.

۳. نقد و نظر

درنگی بر حاصل کار مؤلف و نتایج به‌دست‌آمده از آمارهای توصیفی پیش‌گفته نکاتی را در ذهن جلوه‌گر می‌سازد.

۱.۳ جای خالی بعضی از اصول

از تلاش‌های مهم و قابل‌تقدیر مؤلف در این کتاب ارائه قواعد و اصولی کلی درباره ایقاع است. سیزده اصل ارائه‌شده توسط مؤلف عبارت‌اند از:

جدول ۴. اصول کلی ایقاع

اصل	
اصل استثنایی بودن ایقاع (کاتوزیان ۱۳۹۷: ۱۲، ۶۴، ۹۳)	
اصل عدم نفوذ ایقاع (همان: ۳۹)	
اصل رضایی بودن ایقاع (همان: ۴۰)	
اصل تعلیق‌پذیری ایقاع (همان: ۴۶)	
اصل لزوم ایقاع (همان: ۵۴، ۱۸۸)	
اصل اذنی بودن ایقاع (همان: ۶۳)	
اصل محدودیت ایقاع به موارد معین (همان: ۶۷)	
اصل صحت در شبهه موضوعی (همان: ۱۵۱)	
اصل شرط تابع‌پذیری/التزام اضافی ناپذیری ایقاع (همان: ۱۸۴، ۱۸۷)	
اصل خیارناپذیری ایقاع (همان: ۶۰)	
اصل نسبی بودن اثر ایقاع (همان: ۱۹۲)	
اصل قابلیت استناد ایقاع (همان: ۱۹۳)	
اصل اجبارناپذیری ایقاع (همان: ۱۹۹)	

تحلیل کتاب حقوق مدنی: ایقاع، ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۹۳

اما برخلاف تلاش گرانسنگ مؤلف در این زمینه، نمی‌توان به جامعیت این تلاش و شمولیت آن نسبت به همه این قواعد اطمینان حاصل کرد. به عنوان مثال، در «شک بین فوری یا غیرفوری بودن یک ایقاع» اصلی معرفی نشده است تا در چنین تحیری راه‌گشا باشد.

۲.۳ صرف‌الادعاها

همان‌طور که در جدول ۲ اشاره شد، مؤلف در بررسی دوازده مسئله به ادعا بسنده کرده است و برای اثبات مدعای خویش تلاشی نمی‌کند. شاید چالش برانگیزترین این گزاره‌ها را بتوان «انحصار رسالت حقوق در پرداختن به روی داده‌های اجتماعی در مقابل اعمال باطنی» (کاتوزیان ۱۳۹۷: ۲۲) و «لزوم استنباط اصل از روش استقرایی» (همان: ۳۸) دانست.

هم‌چنین، در بین گزاره‌هایی که در این آمار لحاظ نشده‌اند، «مصلحت‌گرا بودن قوانینی که عقد را به عنوان منبع عمومی تعهدات و ایقاع را به عنوان منبع استثنایی می‌پذیرد» (همان: ۱۲۲) و هم‌چنین «جواز قیاس ایقاع به عقد در بیش‌تر موارد» (همان: ۱۵۰) را می‌توان از موارد حائز اهمیت برشمرد.

البته نپرداختن به اثبات این گزاره‌ها لزوماً به معنای نبود استدلال در نظر مؤلف نیست؛ چرا که بعضی از این گزاره‌ها در آثار دیگر مؤلف بررسی شده‌اند (کاتوزیان ۱۴۰۱: ج ۳، ۱۵۱-۱۹۹)، اما به هر روی، پذیرش آن فرع بر مطالعه و تفکر در آثار دیگر مؤلف است و در همین اثر نمی‌توان به نتیجه‌ای در این زمینه دست یافت.

۳.۳ فروکاهش تحقیق به فتوای قانون

در بررسی ده مسئله به ناگاه فتوای قانون به جای استدلال می‌نشیند و مانند وحی مُنزل دست خواننده را از تفکر بیش‌تر کوتاه می‌کند. این مسئله‌ها عبارت‌اند از:

- امکان سببیت ایقاع برای تملک اموال دیگران (کاتوزیان ۱۳۹۷: ۱۲)؛
- تشریفاتی یا رضایی بودن حق شفعه (همان: ۴۴)؛
- تشریفاتی یا رضایی بودن رجوع شوهر از طلاق (همان: ۴۳)؛
- تشریفاتی یا رضایی بودن طلاق (همان: ۴۴)؛
- ماهیت هبه (همان: ۴۷)؛

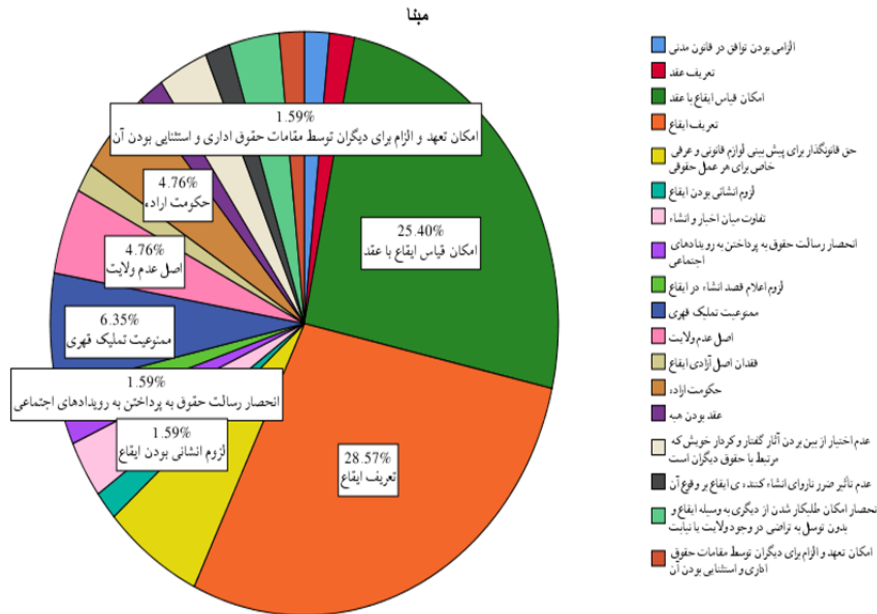
- ماهیت رجوع از اذن در انتفاع از مال خود (همان: ۵۵)؛
- اسقاط مالکیت در ملک ثبت‌شده (همان: ۸۷)؛
- ماهیت ابراء (همان: ۹۲)؛
- ماهیت مسئولیت وراثت نسبت به تأدیة دیون متوفی بعد از قبول ترکه (همان: ۹۹)؛
- الزامی یا غیرالزامی بودن توافق در قانون مدنی (همان: ۱۰).

این درحالی است که اگر قرار باشد قانونی بودن یک حکم فصل‌الختم تحقیق قرار گیرد، تمام آنچه در قوانین موضوعه آمده است، باید از دایرة تحقیق کنار بگذاریم و حیطة پژوهش را به مواردی اختصاص دهیم که در قانون به سکوت برگزار شده است. مضاف برآن‌که، خود مؤلف نیز در برابر قانون همیشه تسلیم نبوده است و گاهی نیز در مخالفت با آن کوشش زیادی کرده است (کاتوزیان ۱۳۹۵: ج ۳، ۱۳۳، ۱۵۸، ۲۰۷، ۲۴۳). نویسنده در کتاب *فلسفه حقوق* چنین می‌نگارند: «بی‌گمان، بین قواعد موجود و آنچه بایستی باشد یگانگی نیست و آنچه را که مردم به حکم عقل یا در نتیجه نفوذ مذهب و اخلاق در وجدان خود عادلانه می‌بینند گاه با تصمیم‌های قوه مقننه هم‌گام نیست» (کاتوزیان ۱۴۰۱: ج ۱، ۳۱۸).

۴.۳ بررسی استلزامات

بررسی‌ها نشان می‌دهد که «تعریف ایقاع» بیش‌ترین استفاده را به‌عنوان گزاره مبنا برای اثبات گزاره‌های دیگر داشته است. این گزاره به‌تنهایی با هجده گزاره دیگر ارتباط اثباتی داشته است و رتبه اول در این زمینه را کسب کرده است.

«امکان قیاس ایقاع با عقد» نیز برای اثبات هفده گزاره دیگر، به‌عنوان گزاره مبنا، استفاده شده است.

«ممنوعیت تملیک قهری» نیز با ارتباط اثباتی با چهار گزاره دیگر در رتبه بعدی قرار دارد. درختواره زیر را می‌توان برای بعضی از ارتباط‌های گزاره‌ها در این کتاب نمایش داد:

- استقرا ⇐ چهارده گزاره شامل:

- اصل عدم ولایت (کاتوزیان ۱۳۹۷: ۳۷)؛

- عدم امکان ایقاع تملیکی به اشخاص (همان: ۶۱)؛

- عدم امکان طلب کارشدن از دیگری به وسیله ایقاع و به‌روشی غیر از تراضی،

به‌جز از راه ولایت یا نیابت (همان: ۹۲)؛ ⇐ امکان تعهد و الزام برای دیگران

توسط مقامات حقوق اداری به‌طور استثنایی (همان: ۹۳)؛ ⇐ امکان ایجاب

التزام‌آور به‌صورت ایقاع (همان: ۹۸)؛

- ممنوعیت تملیک قهری (همان: ۸۱)؛

- فقدان اصل آزادی قراردادی (همان: ۳۹)؛ ⇐ عدم اختیار از بین بردن آثار

گفت‌وگو و کردار مرتبط با حقوق دیگران (همان: ۵۱)؛

- ضابطه تمیز ایقاع لازم و جایز (همان: ۵۵)؛
- اصالة اللزوم در ایقاع (همان: ۵۴)؛
- ماهیت وصیت تملیکی (همان: ۲۸)؛
- حدود اصل تسلیط (همان: ۸۸)؛
- قلمرو ایقاع در حقوق عینی (همان: ۹۰)؛
- سیزده گزاره دیگر.
- حجیت ظن قوی:
- امکان قیاس با عقد (همان: ۱۴۹)؛
- اصل حاکمیت اراده بر ایقاع (همان: ۴۰)؛
- اعلامی بودن رأی دادگاه نسبت به عمل ایقاعی (همان: ۴۱)؛
- اصل رضایی بودن ایقاع (همان: ۴۰)؛
- عدم تأثیر فوریت ایقاع بر تشریفات شدن آن (همان: ۴۱)؛
- شانزده گزاره دیگر.
- صرف الادعا:
- تعریف ایقاع (همان: ۹)؛
- لزوم انشایی بودن ایقاع (همان: ۲۰)؛
- ایقاعی نبودن اقرار (همان: ۲۰).
- هفده گزاره دیگر.
- انحصار رسالت حقوق در پرداختن به روی داده‌های اجتماعی (همان: ۲۲)؛
- لزوم اعلام قصد انشا در ایقاع (همان: ۲۲)؛ ⇐ حکومت اراده ظاهری بر باطنی (همان: ۱۸۳)؛
- تفاوت میان اخبار و انشا در به وجود آوردن پدیده حقوقی (همان: ۲۰)؛
- فایده اقرار (همان: ۲۰)؛
- تفاوت میان تراضی و تصمیم در کار جمعی (همان: ۲۰)؛

تحلیل کتاب حقوق مدنی: ایقاع، ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۹۷

- حق قانون‌گذار برای پیش‌بینی لوازم قانونی و عرفی خاص برای هر عمل حقوقی (همان: ۱۹)؛

- تشریفاتی بودن طلاق (همان: ۴۴)؛

- تشریفاتی بودن رجوع شوهر از طلاق (همان: ۴۳)؛

- ماهیت بینابینی حق شفعه (همان: ۴۴)؛

- نسبی بودن درجه یگانگی آثار اعمال حقوقی (همان: ۲۰)؛

- هشت گزاره دیگر.

- قاعده اقدام $\Leftarrow$ عدم تأثیر ضرر ناروای انشاکننده ایقاع (همان: ۵۸) $\Leftarrow$ امکان ایقاع اختیاری (همان: ۵۸).

- فتوای قانون:

- الزامی بودن توافق در قانون مدنی (همان: ۱۰) $\Leftarrow$ ماهیت ایجاب به‌همراه التزام (همان: ۲۵).

- عقدبودن هبه (همان: ۴۷) $\Leftarrow$ ماهیت هدایای نام‌زدی (همان: ۵۴).

- هشت گزاره دیگر.

این استلزامات از جهات گوناگون قابل توجه است. به عنوان مثال، مؤلف اصل عدم ولایت را حاصل استقرا معرفی کرده است، درحالی که در هیچ تحقیق منتشرشده‌ای نشان نداده است که چگونه استقرا در قوانینی که ناشی از اعمال ولایت حکومت بر زندگی مردم است، ثابت می‌کند اصل بر عدم ولایت است. به عبارت دیگر، کلمه «اصل» در چند معنا ممکن است استعمال شود. گاهی منظور از «اصل» این است که به دلیل کثرت وجود چیزی باید در موارد شک بنا را بر آن بگذاریم؛ مثلاً اگر در مراد از کلمه «گوشت» شک کردیم، به دلیل کثرت وجود گوشت گوسفند در بازار، باید بنا را بر این بگذاریم که منظور گوشت گوسفند بوده است. اگر در عبارت «اصل عدم ولایت» چنین معنایی مدنظر مؤلف بوده است، باید گفت که اولاً چنین بناگذاری‌ای حجیت ندارد و نمی‌تواند مکلف در موارد شک از تحیر خارج سازد و او را ایمن از مجازات گرداند و ثانیاً بر فرض که چنین معنایی صحیح باشد، وجود قوانین بسیار متعدد و دخالت‌های روزافزون دولت‌ها در زندگی مردم و ارتباط‌های روبه‌گسترش بسیاری از اعمال و رفتارها با نظم عمومی و اخلاق حسنه همگی مشعر این است که گویی اعمال ولایت شماره بیش‌تری از عدم آن دارد و این نقض غرض از استدلال مؤلف خواهد شد.

اگر منظور از «اصل» را وظیفه‌ای مکلف در مقام جهل به حکم واقعی و ظاهری برای رفع تحیر او بدانیم، آن‌گاه «اصل عدم ولایت» بازگشت به «اصل عدم» و «نیاز وجود به علت» خواهد کرد و ربطی به استقرا پیدا نمی‌کند.

هم‌چنین، مؤلف «اصل عدم ولایت» را مستلزم «ممنوعیت تملیک قهری» دانسته است، در حالی که چنین استلزامی نیز به توضیح بیش‌تر نیاز دارد؛ چراکه با وجود تحقق مواردی مانند وقف، ارث، و وصیت تملیکی نمی‌توان به راحتی از کنار این مسئله عبور کرد و صرف فتوای قانون را برای پاسخ به مخالفان کافی دانست (همان: ۸۲).

مؤلف ظن قوی حاصل از قیاس را بهترین و شاید تنها راه مطمئن برای دستیابی به نظر قانون‌گذار می‌داند (همان: ۱۵۰) و بر این اساس، به جواز قیاس ایقاع با عقد معتقد شده و هفده مسئله دیگر را بر آن استوار می‌سازد که از آن جمله می‌توان به «اصل حاکمیت اراده بر ایقاع» اشاره کرد، اما در عین حال، به نظرهای مخالف در این زمینه هیچ اشاره‌ای نمی‌کند و تلاشی برای دفع اشکالات مطرح شده از سوی فقها و اصولیون از خود نشان نمی‌دهد و بین ظن حاصل از طریق معتبر در نزد شارع و ظن نامعتبر تفاوتی نمی‌گذارد.

۵.۳ جای خالی تحلیل‌های فقهی و استفاده از منابع معتبر

تلاشی فقیهانه برای به دست آوردن احکام مدنظر شارع مقدس و کوشش در تعمیق و تحلیل منابعی مانند قرآن و سنت کاستی‌ای است که مؤلف محترم از آن روی برگردانده و بر جای آن قیاس و استقرا در قوانین را نشانده است. از میان ۱۵۱ سؤال مورد بررسی در این بخش از کتاب، تقریباً در هیچ موردی از قرآن و سنت بهره گرفته نشده است و همین امر تحلیل‌های کتاب را در سطح شرح قوانین موضوعه فرو می‌کاهد و آن را از اجتهاد فقهی دور می‌سازد. البته این کار به دلیل ناآگاهی نویسنده از اخبار وارده و قابل استفاده در این زمینه نبوده است؛ چراکه در مورد وصیت تملیکی، فتوای فقیهانی را که معتقد به ایقاعی بودن وصیت شده‌اند، مدلول اخبار معرفی می‌کند (همان: ۸۲).

تعمد نویسنده در دور شدن از منابع فقهی تا جایی پیش می‌رود که مصلحت را نیز منبعی برای فتوا قرار می‌دهد. ایشان پس از بیان تاریخچه‌ای از کشورهایمان مانند آلمان بعد از انقلاب صنعتی، و پیوستن کشورهایمان مانند آمریکا و انگلیس به جمع نظام‌هایی که «ایجاب هم‌راه با التزام» را الزام‌آور می‌دانند، به این ضرورت و مصلحت دست می‌یابد که «ما نیز باید به همین سو رویم و از آزادی سنتی ایجاب‌کننده پیش از قبول دست برداریم» (همان: ۹۸). او در توجیه

تحلیل کتاب حقوق مدنی: ایقاع، ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۱۹۹

این نظر می‌کوشد و نهایتاً آن را لازمه وجود ارتباط بین سخن گوینده ایجاب و حقوق دیگران معرفی می‌کند، اما هیچ اشاره‌ای به این مطلب نمی‌کند که نه در حقوق ما و نه در فقه شیعه «ایجاب الزام‌آور» وجود ندارد.

افزون‌برآن، با آن‌که مؤلف قیاس را در بسیاری از موارد منبعی معتبر بر استخراج حکم برشمرده است، گاهی نیز به یک‌باره دست از قیاس و مشابهت‌های موجود می‌شوید و حتی به شبهه حاصل از آن نیز پاسخ نمی‌دهد. او در «اداره مال غیر» مبنای دین مالک را «جلوگیری از ضرر نیکوکار» معرفی می‌کند (همان: ۱۰۲)، درحالی‌که احسان و نیکوکاری در «ادای دیون دیگری» اظهر است و با همین ملاک باید بتوان گفت که کسی که دیون دیگری را پرداخت می‌کند و لو این‌که از او اذن در پرداخت نیز نداشته باشد، می‌تواند به مدیون رجوع کند و مدیون موظف است دین خود را به او تأدیه کند، درحالی‌که نه قانون چنین تجویزی صادر می‌کند و نه مؤلف چنین فتوایی دارد.

۶.۳ تئوری اصلی ایقاعات

بعد از «تعریف ایقاع» که مبنای هجده گزاره دیگر قرار گرفته است، «امکان قیاس ایقاع با عقد»، با تأثیرگذاری مستقیم بر شانزده گزاره، بیش‌ترین فراوانی را در بین مبانی نویسنده به خود اختصاص داده است. علاوه‌برآن، سرتیتر مباحث و سؤالات موردپژوهش در زمینه ایقاع را از مقایسه ایقاع با عقد به‌دست آورده است. لذا «امکان قیاس ایقاع با عقد» را می‌توان تئوری اصلی ایقاعات در این اثر دانست.

نویسنده این قیاس را ناشی از وحدت ملاک بین دو موضوع می‌داند و در پاره‌ای زمینه‌ها دارای علت منصوص معرفی می‌کند. در بسیاری موارد دیگر نیز سابقه‌های تاریخی و شباهت کامل موضوع را چندان زیاد می‌داند که ظن قوی درباره اشتراک علت دو حکم برای ایشان ایجاد شده است (کاتوزیان ۱۳۹۷: ۱۴۹). به عبارت دیگر، نویسنده برای اثبات حجیت چنین قیاسی سه استدلال فوق را اقامه کرده است.

تصریح ماده ۱۹۵ ق.م.مبنی بر واسطه‌گری فقدان قصد برای بطلان عقد از منظر نویسنده، نص بر علت این بطلان و مثالی برای قیاس منصوص‌العله است. هرچند همان‌طور که نویسنده متذکر شده است، در تعمیم این حکم به ایقاع تردیدی روا نیست و برخی از فقیهان شیعه نیز در بلاشکال بودن قیاس منصوص‌العله با نویسنده هم‌دل هستند (نراقی ۱۳۸۴: ۹۸)، در نظری دقیق‌تر، حجیت تعدی از مورد منصوص‌العله به سایر مواردی که علت در آن‌ها موجود است

به دلیل حجیت قیاس نیست، بلکه عموم یا اطلاق خود دلیل موارد غیرمنصوص را نیز در بر می‌گیرد (حر عاملی ۱۴۰۳: ۴۱۹؛ علامه حلی ۱۴۰۱: ۱۵۴) و بنابراین حجیت چنین تعمیمی از باب حجیت ظواهر است، نه حجیت قیاس (بحرانی ۱۴۳۱: ۳۶؛ حسینی عاملی بی‌تا: ج ۱، ۹۳؛ حلی ۱۴۳۲: ج ۵، ۲۹۱؛ سبجانی تبریزی ۱۳۸۳: ۹۵؛ عراقی ۱۳۸۸: ۶۷؛ مظفر ۱۴۲۵: ج ۳، ۱۹۰؛ نجم‌آبادی ۱۳۸۰: ج ۱، ۵۰۴) و تسری این حکم به ایقاع حتی بنابر نظر کسانی که قیاس منصوص‌العله را حجت نمی‌دانند (بحرانی ۱۳۶۳: ج ۱، ۶۴؛ حر عاملی ۱۴۰۳: ج ۳۲؛ مجلسی ۱۴۱۴: ج ۳، ۳۶۴؛ همان: ج ۴، ۷۶) نیز بلااشکال است. مضاف‌براین که فرض حجیت قیاس منصوص‌العله و فرض وجود مثالی قانونی برای آن به‌هیچ‌روی نمی‌تواند اصل کلی «امکان قیاس ایقاع با عقد» در موارد دیگر را نتیجه دهد؛ چراکه قیاس منصوص‌العله، بر فرض حجیت، صرفاً در تعمیم علت منصوص به موارد غیرمنصوص کاربرد دارد و در جایی که علتی از جانب شارع بیان نشده است، به حجیت قیاس کمکی نمی‌کند و قیاس در چنین مواردی در موارد ممنوعه باقی می‌ماند.

وحدت ملاک بین دو موضوع نیز اگر مناط و ملاک به‌دست‌آمده قطعی باشد، وضعیتی مشابه منصوص‌العله دارد و گرنه قابل‌اعتماد نیست. صرف قوی‌بودن ظن نیز حجیت آن را ثابت نمی‌کند و باتوجه‌به اصل اولی حرمت عمل به ظن قابل‌استناد نیست، چه رسد به آن‌که توانایی اثبات حجیت اصل «امکان قیاس ایقاع با عقد» را داشته باشد.

به‌هرروی، نویسنده در این اثر گزاره‌هایی هم‌چون «إصالة الصحة در ایقاع» (کاتوزیان ۱۳۹۷: ۱۵۱)، «امکان ایقاع ضمنی» (همان: ۱۶۵)، «امکان انجام ایقاع به‌نیابت از دیگری» (همان: ۱۷۰)، «لزوم معین و معلوم‌بودن موضوع ایقاع و کفایت علم اجمالی در ایقاعات مسامحی» (همان: ۱۷۲)، «لزوم قدرت بر تسلیم موضوع ایقاع و ضمانت اجرای بطلان برای آن» (همان)، و «لزوم مشروعیت جهت ایقاع» (همان: ۱۷۳) را بر «امکان قیاس ایقاع با عقد» استوار کرده است.

۴. نتیجه‌گیری

تلاش دکتر ناصر کاتوزیان در ارائه اصول و قواعد مرتبط با ایقاعات در این اثر ستودنی است؛ مخصوصاً که نثر فارسی زیبا و رسای وی در فهم مطالب به علاقه‌مندان در این زمینه کمک شایانی می‌کند. او در این کتاب به بررسی ۱۵۱ مسئله پرداخته است و در ۳۵.۷ درصد از آن‌ها نتایجی مشابه با قواعد عمومی عقود و قراردادها را پیش‌نهاد داده است. استلزام عقلی بیش‌ترین سهم را در روش تحقیق و تفکر مؤلف به‌خود اختصاص داده است و منابع مورد‌استفاده وی از قرآن و سنت بی‌بهره بوده‌اند.

تحلیل کتاب حقوق مدنی: ایقاع، ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۲۰۱

باوجود ارائه سیزده اصل کلی در این کتاب، نمی‌توان به شمولیت جامع این اصول اطمینان حاصل کرد. هم‌چنین، در بررسی بعضی از مسائل قانون را فصل الخطاب تحقیق قرار داده است و گاهی نیز به صرف ادعا بسنده کرده و ادامه تحقیق را به سکوت برگزار کرده است.

۵. پیوست‌ها

۱.۵ جدول بیش‌ترین فراوانی ارجاعات کتاب

Valid Percent	Percent	Frequency	ر
۳۲.۲	۳۲.۲	۱۵۷	ناصر کاتوزیان
۵.۷	۵.۷	۲۸	جعفری لنگرودی
۴.۱	۴.۱	۲۰	ریپر و ...
۳.۳	۳.۳	۱۶	صاحب جواهر
۳.۱	۳.۱	۱۵	کولن و کاپیتان
۳.۱	۳.۱	۱۵	مازو
۳.۱	۳.۱	۱۵	میرفتاح
۲.۵	۲.۵	۱۲	سید محمد کاظم طباطبایی
۲.۵	۲.۵	۱۲	شهید ثانی
۲.۵	۲.۵	۱۲	مارتی و رینو
۲.۳	۲.۳	۱۱	علامه حلی
۲.۳	۲.۳	۱۱	میرزا نائینی
۲.۰	۲.۰	۱۰	آلفرد ریگ

۲.۵ جدول بیش‌ترین فراوانی ارجاعات کتاب به‌غیراز کتاب‌های خود نویسنده

Valid Percent	Percent	Frequency	ر
۸.۵	۸.۵	۲۸	جعفری لنگرودی
۶.۰	۶.۰	۲۰	ریپر و ...
۴.۸	۴.۸	۱۶	صاحب جواهر
۴.۵	۴.۵	۱۵	کولن و کاپیتان
۴.۵	۴.۵	۱۵	مازو
۴.۵	۴.۵	۱۵	میرفتاح
۳.۶	۳.۶	۱۲	سیدمحمدکاظم طباطبایی
۳.۶	۳.۶	۱۲	شهید ثانی
۳.۶	۳.۶	۱۲	مارتی و رینو
۳.۳	۳.۳	۱۱	علامه حلی

۳.۵ فراوانی ارجاعات به حوزه‌های مختلف

Valid Percent	Percent	Frequency	ر
۴۱.۴	۴۱.۴	۱۳۷	فقه امامیه
۳۶.۶	۳۶.۶	۱۲۱	حقوق فرانسه
۱۴.۵	۱۴.۵	۴۸	حقوق ایران
۳.۰	۳.۰	۱۰	حقوق آلمان
۲.۱	۲.۱	۷	حقوق سوئیس
۰.۹	۰.۹	۳	حقوق مصر
۰.۹	۰.۹	۳	فقه حنبلی
۰.۳	۰.۳	۱	فقه شافعی
۰.۳	۰.۳	۱	فقه حنفی
۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۳۳۱	Total

۴.۵ جدول فراوانی برخی استلزامات

Valid Percent	Percent	Frequency	گزاره
۰.۳	۵۸.۳	۸۸	هیچ کدام
۱۱.۹	۱۱.۹	۱۸	تعریف ایقاع
۱۰.۶	۱۰.۶	۱۶	امکان قیاس ایقاع با عقد
۲.۶	۲.۶	۴	ممنوعیت تملیک قهری
۲.۶	۲.۶	۴	حق قانون‌گذار برای پیش‌بینی لوازم قانونی و عرفی خاص برای هر عمل حقوقی
۲.۰	۲.۰	۳	حکومت اراده
۲.۰	۲.۰	۳	اصل عدم ولایت
۱.۳	۱.۳	۲	انحصار امکان طلب‌کارشدن از دیگری به وسیله ایقاع و بدون توسل به تراضی در وجود ولایت یا نیابت
۱.۳	۱.۳	۲	تفاوت میان اخبار و انشا
۱.۳	۱.۳	۲	عدم اختیار از بین بردن آثار گفتار و کردار خویش که مرتبط با حقوق دیگران است.

کتاب‌نامه

- انصاری، مرتضی بن محمد امین (۱۴۱۱)، *المکاسب*، قم: دار الذخایر.
- بحرالعلوم، محمد بن محمد تقی (۱۳۶۲)، *بلغة الفقیه*، تهران: مکتبه الصادق (ع).
- بحرانی، سلیمان بن عبدالله (۱۴۳۱)، *العشرة الكاملة فی الاجتهاد و التقليد*، بیروت: مؤسسة طبیبة لاهیات التراث.
- بحرانی، یوسف بن احمد (۱۳۶۳)، *الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة*، قم: جماعة المدرسین فی الحوزة العلمیة بقم، مؤسسة النشر الاسلامی.
- بصیری، حمیدرضا و زینب سرخوش سلطانی (۱۴۰۲)، «تحلیل محتوا و مخاطب‌شناسی آیات مختوم به ماده فقه»، فصل‌نامه مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، دوره ۷، ش ۱، تهران: انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی.
- جانی‌پور، محمد (۱۳۹۶)، «کارکردهای کیفی استفاده از روش تحلیل محتوا در فهم احادیث»، دوفصل‌نامه علوم قرآن و حدیث، دوره ۴۹، ش ۱، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- جانی‌پور، محمد و رضا شکرانی (۱۳۹۲)، «ره‌آورد های استفاده از روش "تحلیل محتوا کمی" در فهم احادیث»، مجله پژوهش‌های قرآن و حدیث، دوره ۴۶، ش ۲، تهران: دانشگاه تهران.

۲۰۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۴، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳

جانی‌پور، محمد (۱۳۹۵)، «معناشناسی با رویکرد تحلیل محتوا؛ الگویی برای فهم مفاهیم قرآنی»، در: مجموعه مقالات نخستین همایش ملی واژه‌پژوهی در علوم اسلامی، یاسوج: دانشگاه یاسوج.
جاوید، محمدجواد (۱۳۸۹)، «تحلیلی انتقادی از کتاب فلسفه حقوق فلسفه انتقادی در نقد فلسفه حقوق ایرانی»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۲۱، ش ۱۰، ۱۰۷-۱۳۸، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

جعفری هرنادی، رضا، احمدرضا نصر، و سیدابراهیم میرشاه‌جعفری (۱۳۸۷)، «تحلیل محتوا روشی پرکاربرد در مطالعات علوم اجتماعی، رفتاری و انسانی، با تأکید بر تحلیل محتوای کتاب‌های درسی»، فصل‌نامه روش‌شناسی علوم انسانی، دوره ۱۴، پیاپی ۵۵، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
حبیبی، فاطمه و فتحیه فتاحی‌زاده (۱۳۹۶)، «آرای تفسیری آیت‌الله جوادی آملی در موضوع عفاف با رویکرد تحلیل محتوا»، فصل‌نامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، دوره ۲۳، پیاپی ۱۱۴، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۳)، الفوائد الطوسیه، قم: المطبعة العلمية.
حسینی عاملی، محمدجواد بن محمد (بی‌تا)، مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامة، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

حلی، حسین (۱۴۳۲)، اصول الفقه، قم: مکتبه الفقه و الاصول المختصه.
درری رحمن‌نیا، سیدحسین و فرهاد نظری‌زاده (۱۳۹۷)، «بررسی سیر تحول و تکامل فصل‌نامه مدیریت نوآوری مبتنی بر رویکرد تحلیل محتوا»، در: مجموعه مقالات دوازدهمین کنفرانس ملی و هشتمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت فناوری و نوآوری، تهران: انجمن مدیریت فناوری ایران.
دلاور، علی (۱۳۹۶)، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران: رشد.
رضایت، غلامحسین (۱۳۹۴)، «تحلیل محتوا و استنادی مقاله‌های چاپ‌شده در فصل‌نامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی»، فصل‌نامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، دوره ۲۳، پیاپی ۲۶، تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع).

رضوی، سیدمحمد، سیدعلی رضوی، و رسول رفیعی (۱۳۹۸)، «اضطراب در مبانی، اختلاف در استنباط (درنگی بر نظرات دکتر کاتوزیان در جلد دوم کتاب درس‌هایی از عقود معین)»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، دوره ۷۶، پیاپی ۱۹، ۲۱۷-۲۳۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

رضی بهابادی، بی‌بی سادات و مریم احدیان (۱۳۹۷)، «کشف محور موضوعی سوره حج با روش تحلیل محتوا»، دوفصل‌نامه مطالعات قرآن و حدیث، دوره ۱۲، ش ۱، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
رنجبریان، بهرام و دیگران (۱۳۹۰)، «تحلیل مؤلفه‌های حکمت در نهج البلاغه با استفاده از تحلیل محتوا»، فصل‌نامه چشم‌انداز مدیریت دولتی، دوره ۲، ش ۱، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
سبحانی تبریزی، جعفر (۱۳۸۳)، اصول الفقه المقارن فیما لا نصّ فیه، قم: مؤسسه امام صادق (ع).

تحلیل کتاب حقوق مدنی: ایقاع، ... (محمد یزدانی و محمد صالحی مازندرانی) ۲۰۵

الشریف، محمدمهدی (۱۳۹۲)، منطق حقوق: پژوهشی حاکم بر تفسیر و استدلال حقوقی، تهران: شرکت سهامی انتشار.

عابدی فیروزجانی، ابراهیم (۱۳۹۷)، روش‌شناسی حقوقی دکتر کاتوزیان عبور از دوگانه انگاری‌ها، تهران: حقوق یار.

عراقی، ضیاءالدین (۱۳۸۸)، الاجتهاد و التقليد، قم: نوید اسلام.

علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۰۱)، اجوبة المسائل المهنية، قم: مطبعة الخيام.

قزوینی، علی بن محمد (بی‌تا)، صیغ العقود و الايقاعات، قم: شکوری.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۷)، حقوق مدنی: ایقاع، نظریه عمومی - ایقاع معین، تهران: میزان.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۵)، دوره حقوق مدنی: عقود معین، عطایا، هبه، وقف، وصیت، تهران: گنج دانش.

کاتوزیان، ناصر (۱۴۰۱)، فلسفه حقوق، تهران: گنج دانش.

مجلسی، محمدتقی بن مقصود علی (۱۴۱۴)، لوامع صاحبقرانی المشتبه بشرح الفقیه، قم: اسماعیلیان.

محقق کرکی، علی بن حسین (۱۴۰۹)، رسائل المحقق الكرکی، قم: مکتبه آیت‌الله العظمی المرعشی النجفی (ره).

مظفر، محمدرضا (۱۴۲۵)، اصول الفقه، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

موسوعة الفقه الاسلامی طبقاً لمذهب اهل البيت علیهم السلام (۱۴۲۳)، قم: مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع).

نایینی، احمدرضا (۱۳۸۹)، «تأملی بر کتاب قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پیاپی ۲۱، ۱۳۹-۱۶۸، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

نجم‌آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۰)، الاصول، قم: مؤسسه آیت‌الله العظمی البروجردی.

نراقی، مهدی بن ابی‌ذر (۱۳۸۴)، تجرید الاصول، قم: سیدمرتضی.

Kort, Fred (1960), "The Quantitative Content Analysis of Judicial Opinions", *Political Research, Organization and Design*, vol. 3, no.7, 11-14: <<https://www.doi.org/10.1177/000276426000300703>>.

Murray, E. J. (1956), "A Content-Analysis Method for Studying Psychotherapy", *Psychological Monographs: General and Applied*, vol. 70, no. 13, 1-31: <<https://www.doi.org/10.1037/h0093722>>.

White, Marilyn Domas and Emily E. Marsh (2006), "Content Analysis: A Flexible Methodology", *Johns Hopkins University Press*, vol. 55, no. 1, 22-45: <<https://www.doi.org/10.1353/lib.2006.0053>>.

